

Eesti vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid

Jaak Valge

Probleem

Mis oleks Eestis juhtunud, kui Päts ja Lai-doner oleksid heast peast jätnud riigipöörde tegemata ja 1934. aasta kevadel oleksidki toimunud riigivanema ja Riigikogu valimised, nagu seadused ette nägid? Kas vabadussõjalased oleksid valimiste järel järginud nende endi koostatud põhiseadust, s. t. sõltuvalt valimiste tulemustest kas jäänud opositsiooni, moodustanud valitsuse koalitsioonis mõne teise erakonnaga või valitsenud üksi, kuid käsitletud võimu demokraatlikult? Või hoopis üritanud võimu ühel või teisel teel oma kätte koondada ja likvideerinud sarnaselt Saksa natsionaalsotsialistidega demokraatia? Vastustest sõltub, kas 12. märtsi riigipööret ja Pätsi autoritaarkorra kehtestamist pidada võimuharudeks, mis ennetas vabadussõjalaste diktatuuri, või riigipöördeks, mis likvideeris demokraatia ilma igasuguse õigustuseta.

Otse vastata pole loomulikult võimalik. Kuid vastusele lähemale viib vabadussõjalaste ja Saksa natside ühis- ja erijoonte tuvastamine ning vabadussõjalaste ja Saksa natside kontaktide analüüs riigipöörde eel.

Kuid pole lihtne seegi. Vabadussõjalased saavutasid oma lühikese tähelelennu välisel erakordse populaarsuse, ent kogusid ka erakordselt palju vaenlasi. Viimased võisid hiljem oma suhtumist peaaegu kriitikavabalt välja elada. Teiseks raskuseks on vabadussõjalaste liikumise heterogeenne olemus. Osalt tulenes see nende taotlusest saavutada laia kandepinda, osalt toorest, väljakujunemata

ideoloogiast. Keeruline on ka poliitilise propaganda ja tegelike eesmärkide eristamine. Erakonnakuvand oli 1930. aastate alguse Eestis üsna negatiivne. Parteide „oligarhiat, korruptsiooni ja lehmakauplemist” ründav propaganda oli seega tõhus, ning selle kasutamine vabadussõjalaste poolt loomulik. Ning veel üheks raskuseks on meie tänase maailma poliitkorrektsuse stereotüübid, mille kohaselt kaldutakse ükskõik missuguseid sümpaatiaavaldusi, kokkulangevusi ideoloogias või sidemeid natsidega pidama *a priori* demoniseerivaks juba enne, kui natside endi olemus selgeks sai.

Vabadussõjalaste liikumise olemust mõista püüdes peame end lahti rakendama oma tagantjäreletarkusest Saksa natside hili-sema tegutsemise kohta, teadvustama, et Hitleri edulugu paistis tollal Eestis sakslaste legitiimse valikuna, ning proovima end kujutleda 1930. aastate alguse dünaamilisse maailma, mil üliraske majanduskriis ja Eesti poliiteliidi heitlikud otsused näisid tõestavat, et kogu senine süsteem vajab radikaalset muutust. 1932.–1933. aastal muutus valitsuste võimuloleku aeg Eestis groteskselt lühikeseks, lisaks toimus ainuüksi 1933. aastal kaks suurt korruptsiooniskandaali, kuhu olid segatud senise võimu tipud.

Nii võis väga paljudele, ja hoopiski mitte ainult vabadussõjalastele näida, et Eesti poliitiline süsteem ei tule kriisiga toime. Ning pigem oleks olnud imelik, kui ühiskonnast poleks välja kasvanud senisele poliiteliidile ning -süsteemile aktiivselt alternatiivi otsivat jõudu.

Varasemad seisukohad

Ehkki poliitilise võitluse haripunktil 1933.–1934. aastal olid süüdistused vabadussõjalaste fašismi- ja natsimeelsuses ning kontaktides Saksa natsidega väga levinud, hääbusid need mõni aeg pärast riigipööret Eestis. Ilmselt nii seepärast, et uurimisel kontakte ei tuvastatud, aga võib-olla ka välispoliitiliste komplikatsioonide kartuses üha tugevneva Saksamaaga. Pätsi režiimi ametlikku vaadet kajastavas „Eesti Kroonika 1934-s” ei väideta, et natsid oleksid vabadussõjalasi suunanud või rahastanud, vaid osundatakse hoopis sellele, et vabadussõjalaste sissepoole suunatud poliitiline retoorika mõjutas nende ideoloogiat: „Mussolini ja Hitler ei sobinud oma fašistliku doktriini ja valitsemisprogrammiga selle demokraatliku sihi raamidesse, mille „vabsid” olid algul seadnud oma lipukirjaks”, kuid demokraatlike erakondadega sarnanemisest pidid vabadussõjalased hoiduma, sest muidu poleks nad ju erinenud erakondadest. „Otse pealesunnitult muutusid nii „vabsid” selleks, milleks nad ei olnud tahtnud saada ja millest nad vahest hiljuti ei unistanudki.”¹

Eduard Laaman võtab oma 1940. aastal ilmunud raamatus teema küll üles, ent hoopis erinevalt oma varasematest väidetest: „Mõni neist katsus ühte ja teist fašistlikust ja rahvussotsialistlikust mõttevarast laenatud jutlustada, kuid läks nendega varsti segi. Vastupidi fašismile ja rahvussotsialismile polnud siin ei üleulatuvaid juhte, võitluses proovitud

löögi, ega ka mingit kokkukuuluvat ideoloogiat.”²

Eesti NSV ajalookirjutajad pole aga kahelnud, et vabadussõjalased olid natsimeelsed, Saksamaalt juhitud ja finantseeritud. Ellen Plotnik väidab, et materjali vapsidelt nende sidemete kohta „hitlerliku Saksamaa ja parunitega” ei leitud seepärast, et nii Jaan Tõnisson kui ka Konstantin Päts andnud oma kavatsustest neile aegsasti teada, võimaldades kompromiteerivad dokumendid peita.³ Olaf Kuuli kahetseb, et dokumentaalseid tõendeid raha saamise kohta on vähe säilinud, kuid kinnitab: „1933. aasta sügisel sai ajaleht „Võitlus” Soome fašistide vahendusel Saksamaalt moodsa rotatsioonimasina, ilma, et selle eest midagi oleks makstud.”⁴ Brežnevi aja Eesti NSV ametliku ajalookirjutuse seisukohad võib aga kokku võtta järgmiselt: „Natsionalismi propaganda oli vapsidel tihedalt seotud antisemitismiga [– – –]. Vapside ideaalidel ja seisukohtadel oli suur sugulus itaalia ja saksa fašistide põhimõtetega [– – –]. Kui vapside liidrid oleksid võimule pääsenud, oleksid nad Eesti kiires korras viinud avalikult hitlerliku Saksamaa sõiduvette [– – –] on rohkesti andmeid selle kohta, et vabadussõjalased said ulatuslikku majanduslikku toetust hitlerlastelt.”⁵

Välis-Eesti üsna mahukas teemakohases ajalookirjanduses esineb mõlemat seisukohta. Siinkohal pole põhjust neil pikemalt peatuda, kuna autoreil ei olnud võimalust algallikatele tugineda ning niimoodi väljendavad need seisukohad pigem isiklikku suhtumist. Kahes leeris on ka mälestuste autorid.⁶

¹ Eesti Kroonika 1934. Tartu, 1935, lk. 20–21. 1936. aastal ilmunud Pätsi režiimi samme propageerivas raamatus „12. märtsi radadel”, kus oleks olnud just õige koht vabadussõjalasi kritiseerida, ei kirjutata nende mõjutatusest fašismist/natsionaalsotsialismist ega Saksa-suunalistest kontaktidest ridagi.

² Tsiteeritud raamatust: E. Laaman. Konstantin Päts. Poliitika- ja riigimees. Stockholm, 1949, lk. 243.

³ E. Plotnik. Kodanliku parlamentarismi kokkuvarisemine maailma majanduskriisi aastatel ja fašistliku diktatuuri kehtestamine Eestis (1929–1934). Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi kraadi saamiseks. Tartu, 1954, lk. 247, 259, 302. E. Plotnik tugineb vabadussõjalaste natsimeelsust tõestada püüdes Eesti sotsialistide ajakirjandusele. (Rahva Sõna 12.04.1933; Rahva Sõna 21.04.1934).

⁴ O. Kuuli. Vapsidest isamaaliiduni. Fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost kodanlikus Eestis. Tallinn, 1976, lk. 84.

⁵ Eesti NSV ajalugu II. Tallinn, 1980, lk. 177–178.

⁶ Autoritaarrežiimi propagandaametnik Voldemar Kures väidab oma päevikus, et kui Päts ei oleks teostanud oma diktatuuri, „oleks võimule tulnud Saksa natside poolt ideeliselt ja rahaliselt toetatud Sirgu kaikkameeste klike”. (Seitsme lukuga suletud raamat. Voldemar Kurese päevaraamat ja kirjad aastatest 1918–1950. I köide. Tartu, 2006, lk. 61); Vabadussõjalaste liikumisega seotud William Tõmingas mõonab, et pole midagi inimlikumat kui ▶

Seevastu kahe spetsiaalselt vabadussõjlastele keskendunud autori Rein Marandi ja Andres Kasekampi uurimistulemused väärivad erilist tähelepanu. Rein Marandi tugineb vabadussõjalaste määratlemisel Ernst Nolte lähenemisest tuletatud Lauri Hyvämäki kuuepunktilisele fašismi „miinimumi” definitsioonile, milleks on juhiprintsiip, antimarksism, militariseeritud organisatsioon, antikonservatismi kallak ja totaalsuse nõue. Seda miinimumi vabadussõjalased Marandi arvamuse kohaselt ei kata. Marandi järeldusena „Eesti vabadussõjalus osutub omanäoliseks, eestirahvuslikuks „paremradikaalseks” liikumiseks”. Kontaktide osas märgib Marandi, et teadaolevalt leidis vabadussõjalastel väliskontakte ainult Soome suunal. Süüdistusi, et vabadussõjalased olid natsi-Saksamaalt finantseeritud, peab Marandi tõestamatuks või valeks, kuid leiab siiski, et lõplik kindlus ja selgus on saamata. Marandi suhtub skeptiliselt ka natside väidetavasse abisse vabadussõjalaste rotatsioonimasina soetamisel.⁷

Andres Kasekamp tarvitab Stanley George Payne'i fašismi definitsiooni ja tüpoloogilist kirjeldust (S. G. Payne. *History of Fascism, 1914–1945*. Wisconsin, 1995). Kasekampi arvates pole kahtlust, et vabadussõjalased kat- sid Payne'i tüpoloogia fašistlikke negatsioone – antimarksismi, antiliberaalsust ja antikon-

servatiivsust. Võitlus liberaalse demokraatia ja poliitiliste parteide hegemoonia vastu oli Kasekampi väitel vabadussõjalaste kõige silmanähtavam joon, kuid samas möönab ta, et nad ei püüelnud üheparteilise autoritaarriigi, veelgi vähem aga totalitaarse riigi poole. Itaalia fašistid ei omanud kuigivõrd tähtsat mõju vabadussõjalastele. Ka Saksa natside mõju on Kasekampi arvates suuresti ülehinnatud. Kokkuvõttes otsustab Kasekamp Payne'i kriteeriumide järgi, et ehkki vabadussõjalastel oli fašistidele iseloomulikke jooni, ei saa neid lugeda ehtsaks fašistlikuks liikumiseks. Mis puutub vabadussõjalaste kontaktidesse Saksa natsidega, siis kirjutab Kasekamp, et ehkki tõendeid ei ole, ei raputanud vabadussõjalased ka maha süüdistusi ühendusest nendega.⁸

Kasekampi ja Marandi põhiideid näib aksepteerivat ka Mati Graf, kes toonitab lisaks, et vabadussõjalasi iseloomustas terav erakonnastatus ja leiab Pätsi-meelse Eduard Laamani jälgedes Saksa natsionaalsotsialistide ja vabadussõjalaste vahel terve rea ühisjooni, kuid nimetab vabadussõjalasi siiski paremäärmuslasteks.⁹

Magnus Ilmjärv ei kirjuta vabadussõjalaste ideoloogiast midagi, kuid seevastu väidab, et vabadussõjalasi finantseeriti natside poolt.¹⁰

► mõista, et uued amatöörpoliitikud olid teataval määral nakatatud tolle aja Euroopa autoritaarsete süsteemide moevoolust. Kuid vabadussõjalased ei näidanud küllalt teravalt oma värvi, kas võttes autoritaarsuse omaks või seda piisavalt ja kategooriliselt eitades (mille taga võis olla ka valesti arvestatud poliitiline ettevaatus), ning nii tekkis olukord, mil „Päts neid hiljem üle külvast tõestamatute süüdistustega, sealjuure ise kõike seda tehes, mille kavatsemist ja teostamist katsetamist ta pani patuks vabadussõjalastele” – nii tekkis ja jäigi „püsima legend vabadussõjalaste fašismist K. Pätsi ja sotsialistide õhutatuna ja ärakasutatuna.” Rotatsioonimasina kohta märgib Tomingas, et „valitsusvõimude kontrollimisel selgus, et masinad olid ostetud kirjastusühisus „Võitleja” vekslitega, mis kandsid mõnede vabadussõjalastest kinnisvara omanike žiirosid”. (W. Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992, lk. 322–324, 358) Vabadussõjalane Hjalmar Mäe väidab, et esialgu olid peamiseks rahaallikaks Akadeemilise Rahvuskubi liikmemaksud, kihutustööd tehtud siiski omal kulul, hiljem aga „rahvas muutus meie vastu heldeks”. Pärast oktoobrikuist rahvahäältest läinud rahaga kergemaks... „Siis otsustasime „Võitluse” jaoks trükikoda soetada, eeskätt ostis Jalakas ühelt Soome firmalt rotatsioonimasina, mis tegelikult asus Hamburgis. Seda masinat võis maksta vekslites ja sellepärast võttis Jalakas neilt tegelastelt, kel oli kinnisvara, vekslite žiirosid [– – –]. Hiljem, kui meid vahistati 12. märtsil ning valitsus võttis üle ka rotatsioonimasina oma uuele ajalehele „Uus Eesti”, siis võttis valitsus üle ka nende võla tasumise.” (H. Mäe. Kuidas kõik teostus. Matrix, 2005, lk. 100–101).

⁷ R. Marandi. Must-valge lipu all, I, lk. 332–333; 482–486; 490–495.

⁸ A. Kasekamp. *The Radical Right in Interwar Estonia*. London, 1999, lk. 65–72; 156; 158–159.

⁹ M. Graf. Parteid Eesti Vabariigis. Tallinn, 2000, lk. 269, 274–277.

¹⁰ M. Ilmjärv. Hääletu alistumine. Tallinn, 2004, lk. 131–132; Sõja ja rahu vahel. I. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn, 2003, lk. 55.

Heino Arumäe kinnitab, et teadagi oli Saksamaa ja eriti veel Hitleri ning natsionaalsotsialismi maine Eestis madal. „Ei saa kuidagi väita, et omal ajal Landeswehr'i vastu võidelnud vabadussõjalaste laiemad ringkonnad Saksa orientatsiooni oleksid pooldanud. See oli rohkem juhtkonna taotlus.” Ilmjärvele viidates väidab ta, et vabadussõjalaste sidemed Berliiniga vajavad täpsemat uurimist, kuid eitada neid ei saa.¹¹

Nii on senised seisukohad kohati täiesti vastukäivad ja probleemistiku selgitamisel tuleb üritada alustada justkui tühjalt lehelt. Värskeema vaate neile küsimustele annavad välisrahiivide, eelkõige aga Venemaa Föderatsiooni Välispoliitika Arhiivi materjalid, mida on senistes teemakohastes uurimustes vähe kasutatud.

Vabadussõjalaste ideoloogia

Vabadussõjalaste ideoloogia seostamine fašismi, hitlerismi või natsisimiga pärineb omaaegsetelt Eesti kommunistidelt ja sotsialistidelt, kes olid omavahel küll vaenujalal, ent selles küsimuses ühte meelt. Kommunist Nikolai Karotamm kirjutas 1933. aastal, et oktoobri-põhiseaduse vastuvõtmine tähendab Eestis „varjamata faschistliku diktatuuri maksmapanekut”, et alustada kallaletungi NSV Liidule, vabadussõjalaste „sisepoliitiliseks generaalliniks on saksa hitlerismi eeskujud”.¹² Sotsialist Johannes Mikhelson märgib tagantjärele, et Eesti tööliikumisel tuli „poliitilisel rindel võidelda peadtõstva, kodukootud natsismiga, vabadussõjalaste ehk lühidalt vapside liikumisega”.¹³ Kuid

Eesti kommunistid ja sotsialistid kippusid tolal fašistideks ja fašistlikuks nimetama kõiki mittemarksistlikust ideoloogiast lähtuvaid isikuid ja seisukohti. Näiteks Aleksander Oinas märkis, et Rahvusliku Keskerakonna peasekretäri Ilmar Tõnissoni tõmbab fašismi poole.¹⁴ Nigol Andresen nimetas fašistlikuks nii Kaitseliidu juhtkonda kui ka Ants Piibu põhiseaduse projekti.¹⁵ Aga tähelepanuväärne on, et hoolimata sotsialistide ajalehe Rahva Sõna kohati lausa hüsteerilistest rünnakutest vabadussõjalaste vastu ja nende natsimeelseteks ja Saksa orientatsiooniga poliitikuteks tembeldamisest ei olnud sotsialistide üks tasakaalukamaid liidreid August Rei Nõukogude Liidu diplomaatidega küsimust sisuliselt arutades ise selles sugugi kindel, märkides 22. novembril 1933, et kindlaid andmeid vabadussõjalaste välispoliitilise orientatsiooni kohta ei ole.¹⁶ Ka kõigi kanalite kaudu aktiivselt selgusele jõuda sooviv Nõukogude Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumi liige Boriss Stomonjakov nentis 1933. aasta detsembris: „Meil ei ole siamaani selgust „veteranide” välispoliitilises orientatsioonis.”¹⁷

Allpool analüüsitakse põhiliste fašismile ja natsionaalsotsialismile omaste joonte – anti-liberaalsuse, antikonservatiivsuse, antiparlamentarismi, antimarksismi, antisemitismi, rassismi ja juhikultuse olemasolu vabadussõjalaste ideoloogias ning läbivalt seda, kas natsionaalsotsialismi nähti eeskujuna.

Vabadussõjalaste ideoloogia tuum oli rahvustervikluse kontseptsioon, sarnanedes selles osas Saksa natsionaalsotsialistliku ideoloogiaga. Kuid ise väitsid nad end määratledes, et „igasuguste paralleelide tõmbamine Eesti vabadussõjalaste ja välismaiste avantü-

¹¹ H. Arumäe. 1934. aasta 12. märtsi kaasaegsete hinnanguis. – Alasi ja haamri vahel. Artikleid ja mälestusi Konstantin Pätsist. 2007, lk. 31–33.

¹² N. Karotamm. Rahvahääletus ja Eestimaa faschiseerimine. Leningrad, 1933, lk. 3, 5, 27.

¹³ J. Mikhelson. Vastu tuult. Stockhom, 1985, lk. 171–172; 230.

¹⁴ A. Antipovi (N. Liidu Tallinna saatkonna 1. sekretär) päevik 28.04.1933. AVPRF (Venemaa Föderatsiooni Välispoliitika Arhiiv), 0154-26-37-5, l. 98.

¹⁵ A. Antipovi päevik 11.01.1933. AVPRF, 0154-26-37-5, l. 27; 02.10.1933, samas, l. 182. Piibu põhiseaduse projekt oleks kõne alla tulnud siis, kui vabadussõjalaste projekt oleks 1933. aasta oktoobri rahvahääletusel tagasi lükatud.

¹⁶ F. Raskolnikovi (Nõukogude Liidu saadik Eestis) päevik 22.10.1933. AVPRF, 0154-26-37-5, l. 234.

¹⁷ B. Stomonjakov (Nõukogude Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumi liige) Antipovile 15.12.1933. AVPRF, 0154-26-37-2, l. 64.

ristlike vägivaldorganisatsioonide vahel on ebaõige”.¹⁸ Rahvasterviklus ei olnud vabadussõjalaste käsitusel parlamenti välistav või (ainu)omane natsionaalsotsialismile või Itaalia fašismile. Ajaleht Võitlus tõi Eestile eeskujuks ka näiteks „inglise rahva geniaalsel poliitilisel instinktil”, kus 1931. aasta sügise valimistel lükati kõrvale „vastutustundetud klassihuvilised rühmitused”.¹⁹ Ülistati ka Roosevelti riigikeskset majanduspoliitikat USA-s.²⁰ Teisalt on aga täiesti selge, et vabadussõjalaste Võitlus oli Saksa natside vastu vähem vaenulik kui teised kodanlikud Eesti ajalehed, rääkimata sotsialistlikest.²¹

Rahvasterviklus vabadussõjalaste mõistes ei sisaldanud ka ühest antiliberalismi. Võitluse programmilises artiklis väideti: „Individaalse vabadusega saab kõiki jõude küllaldaselt maksvusele päästa ja suuremaid energia hulke esile kutsuda [– – –]. Rahvuslik terviklus mitte ainult ei jäta üksikule indiviidile tegevusvabaduse, vaid ta otse nõuab seda, et sellega üksik isik suudaks kõiki oma jõudusid ära kasutada ja neid ühendada kogu rahvuse ühtlusejõuks. Tä ei ole indiviidivaenuline, nagu seda on sotsialist.”²² Antikonservatiivsus aga, kui seda vabadussõjalastel üldse esines, oli igatahes märksa mõõdukam kui natsidel, kellel oli esialgu Saksa äriühingute silmis sotsialistlik maine.

Ka erakonnastatus, millega on seotud vabadussõjalaste antiparlamentarismi, näib olevat pigem vabadussõjalaste ülihästi toimiv poliitiline loosung kui fundamentaalne ideo-

loogia. Tõsi, võib-olla läks osa vabadussõjalasi selle retoorika lõksu. Parlamentarismi halba mainet arvestades oleks *bona fide* fašismi propaganda võinud Eestis isegi teatavat edu tuua. Vabadussõjalased väitsid aga siiski, et nemad ei ole demokraatia vastased, vaid vastupidi – tahavad seda täiustada. Liidu eesmärk on koondada kõiki, „kes seisavad demokraatliku ja iseseisvusliku riikluse alusel”.²³ „Riik vajab stabiilsemat korda, ratsionaalsemat eluvormi, haaravat võimu ja suuremat vastutust, kui seda pakub praegune erakondade oligarhiline ringmäng [– – –]. Igaüks, kes tahab tuua olukorda parandust, tembeldatakse demokraatia vastaseks, ei mõisteta aga, et parandusettepanekud on sihtitud just demokraatliku korra säilitamisele.”²⁴ Eesti erakondi ei tahetud likvideerida, vaid neid käsitleti üleannetute poisijõmpsikatena, keda on vaja ohjeldada.²⁵ Väideti, et parteimehed on demokratismi all kaitsnud oma musti tegusid, nagu kaitsesid sukord ja tsensuur. „Demokraatiat on hakatud ette kujutama kui mingit perekondlikku, tavaõiguslikku normi ja võimalust, mis neile ja nende lähendalolijatele garanteerib maksimumi heaolu.”²⁶ „Uus kord vabadussõjalaste vaimus ei eita sugugi poliitiliste rühmituste vaba tekkimist ja õiguslikku arenemist.”²⁷

Oma intervjuus märkis Sirk vastuseks Segodnja ajakirjaniku märkusele, et vabadussõjalasi loetakse Eesti fašistideks: „See ei ole õige. On tarvis tunda eestlaste psühholoogiat, et aru saada – siin on fašism mõttetult. Eesti

¹⁸ Võitlusse Eesti parema tuleviku eest. – Võitlus nr. 1, 01.05.1931.

¹⁹ Riikliku mõtteviisi võit Inglismaal. – Võitlus nr. 4, 02.11.1931.

²⁰ Ameerika teel rahvusriiklusele. – Võitlus nr. 101 (146), 31.10.1933.

²¹ TÜ ajalootudeng Kristel Leif analüüsis Võitluse 1933. aastakäigus ilmunud 126 numbrit, ning ka sama kuupäevaga Päevalehe numbreid. Selgus, et Võitluses mainiti Hitlerit 42 artiklis, millest 16 olid positiivse, 21 neutraalse ja 5 negatiivse alatooniga. Päevalehes mainiti Hitlerit aga kokku 61 artiklis, neist positiivselt aga ainult ühel korral, neutraalselt 43 ja negatiivselt 18 korral. Veel üks järeldus oli, et Hitlerit pooldavaid artikleid leidis eelkõige 1933. aasta alguse Võitluses. (K. Leif. Meediakuvand Hitlerist 1933. aasta Eestis. Käsikiri artikli autori valduses.) Toonimuutus võis toimuda seetõttu, et teised lehed hakkasid vabadussõjalasi natsimeelsuses süüdistama, nagu arvab Kasekamp (A. Kasekamp. The Radical Right, lk. 70), aga ka lihtsamal põhjusel – kuna Hitleri poliitika muutus neile vastuvõetamatuks.

²² Kuhu sihib vabadussõjalaste liikumine. – Võitlus nr. 1 (8), 11.01.1932.

²³ Eesti Vabadussõjalaste Liidu põhikiri. Tallinn, 1933, lk. 1.

²⁴ Kes me oleme ja mida me tahame. – Võitlus nr. 1, 01.05.1931.

²⁵ Esilehe karikatuur. Karikatuur „Tänavu tuleb jõuluvana kaikaga. Emal on hea meel, et üleannetud poisijõmpsikad ka kord kartma löövad.” – Võitlus nr. 7, 21.12.1931.

²⁶ Veidike rahva tarkust tema senistele juhtidele ja õpetajatele. – Võitlus nr. 105, 09.11.1933.

²⁷ Uue korra kujunemisel. – Võitlus nr. 106, 11.11.1933.

rahvas armastab vabadust. Tema ei alistu diktaatuurile [– – –]. Meie ei ole fašistid [– – –]. Meie ei tunnista juhi-põhimõtet [– – –]. Nii jääme meie demokraatideks, aga omal viisil. Meie tunnustame parteide olemasolu riiklikus seadusandlikus asutuses [– – –].”²⁸ Ning veel olulisem on see, et nende endi koostatud põhiseadus ei oleks saanud toimida erakondadeta.

Samal ajal olid vabadussõjalased kahtlemata antimarksistid. Ent kui lugeda nii Rahva Sõna kui ka Võitlust, siis pole kahtlust sotsialistide lehe märksa agressiivsemas toonis. Sotsialistid agiteerisid vabadussõjalaste liikumist sulgema juba vähemalt alates 1933. aasta märtsist alates, vabadussõjalased tegid vastukäigu alles 1933. aasta detsembris, pärast sotsialistide järjekordset teravat ja ebaõiglast rünna. Veel detsembri alguses antud intervjuus oli Sirk märkinud, et sotsiaaldemokraatidele ei taheta suukorvi pähe panna.²⁹

Antisemitismi täielikku puudumist või õigemini selle tunnuseid tänases mõistes vabadussõjalaste retoorikas eitada ei saa, kuid tolle aja keskmisest Euroopa foonist oli see vaevalt tugevam, oma teravuselt võrreldamatu Saksa natside antisemitismiga. Küllap oli põhjuseks seegi, et Eesti üldine suhtumine juutidesse oli märksa sallivam kui näiteks Poolas, Saksamaal või Venemaal. Taoline juutidevastane vägivallalaine nagu Saksamaal 1933. aasta märtsis, mis pealegi ei olnud üldpoolt orkestreeritud ega ametlikult

sanktsioneeritud³⁰, olnuks Eestis mõeldamatu.

Vabadussõjalased seostasid juute küll marksismiga, ent mitte suurkapitaliga, nagu natsid. 1934. aasta 6. märtsi Võitluses üles loetud Andres Larkale auaadressi saatnute seas on ka I Tallinna Karusnahkade Parkimise ja Värvimise Tööstus Abramson ja Ko, Osaühing J. Rubini kuld- ja hõbeasjadeäri ning Samuel Besprosvanie Tööstuse-Kaubanduse AS.³¹ Saksa natsionaalsotsialistide avalikku finantsilist toetamist juutide poolt oleks ülmalt raske ette kujutada.

Ka Saksa natsionaalsotsialismile omast rassismi vabadussõjalastel ei esinenud. Eestlasi peeti küll omapärasteks, aga mitte ülmuslikeks.

Saksa natsionaalsotsialism nõudis kõigutamatut usku karismaatilisse juhti. Vabadussõjalaste ideoloogia – ja mis veel olulisem, ka praktika – eitas aga ühte juhti lausa demonstratiivselt. Andres Larka oli tuntud oma pehme loomuse poolest ning liikumise juhina ja vabadussõjalaste poolt esitatud riigivanema kandidaadina oli ta justkui praktiliseks näiteks, et vabadussõjalastel pole kavatsust teha diktaatorit. „Jumal hoidku meid diktaatorlike kalduvustega riigivanema eest.”³² „Segodnja” intervjuus märkis Sirk: „Meie ei tunnista juhi põhimõtet [– – –]. Meil ei ole tarvis ei Hitlerit ega Mussolinit [– – –]. – Aga kui teie siiski tahaksite saada Eesti Mussoliniks? – Siis mind homme enam ei oleks. Meie rahvas ei lepiks ühe isiku diktatuuriga [– – –].”³³

²⁸ Tsit. artiklist: Kirjasaatja Sirgi juures. – Vaba Maa nr. 285, 05.12.1933, lk. 37.

²⁹ K. O. Vana-sotsialisti manitsussõnad sotsialistidele ja lepitussõnad vabadussõjalastele. – Võitlus nr. 7, 21.12.1931; Kirjasaatja Sirgi juures. – Vaba Maa nr. 285, 05.12.1933, lk. 37. Eestimaa Töölisühingute Keskliidu organisator-instruktor Johannes Mikhelson, kelle palk tuli Rootsi ametiühingute keskliidult, kirjeldab oma mälestustes seika, mis ehk sotside-vapside suhteid ja suhtumisi laiemalt kõlbab iseloomustama: „Eesti töölisorganisatsioonid panid vapside põhiseaduse vastases võitluses välja kõik, mis neil panna oli [– – –]. Kõnelema saadeti kõik, kes kõnelda võisid [– – –]. Kord Kundast Tallinna sõites vahetasin Rakveres rongi. Kupeesse tuli ilmselt ülevas meeleolus vapside juht Theodor Rõuk. Tutvustasime end ja seda, kust keegi tuli. Rõuk keeras vapside märgi oma kuue revääri alla. Kupeesse tulid ka kaks kena ja lõbusat naist, kes tundsid Rõuku. Jutlemisel teatas Rõuk, et „päästsin jälle maad ja rahvast”. Tallinna eel läksid daamid tualetti end korraldama. Rõuk tegi ettepaneku: „Meid on kaks ja neid on kaks. Lähme „Du Nordi” ja teeme ühe lõbusa õhtu.” Lükkasin ettepaneku tagasi ja mõtlesin endamisi, et milline klatšilaine see oleks olnud – vapside juht Rõuk ja sotsialist Mikhelson mässavad koos naistega „Du Nordis”. (J. Mikhelson. Vastu tuult, lk. 295.)

³⁰ H. Beck. Between the Dictates of Conscience and Political Expediency: Hitler’s Conservative Alliance Partner and Antisemitism during the Nazi Seizure of Power. Journal of Contemporary History 2006, Vol. 41(4), lk. 617.

³¹ Võitlus nr. 28, 06.03.1934, lk. 13.

³² Uue korra kujunemisel. – Võitlus nr. 106, 11.11.1933.

³³ Tsit. artiklist: Kirjasaatja Sirgi juures. – Vaba Maa nr. 285, 05.12.1933, lk. 37.

Sotsialistide propaganda süüdistas vabadussõjalasi ideoloogilises läheduses ka Balti parunitega. See oli küll täiesti ülekohtune. Võitlus ründas baltisaksa ideoloogiat ja saksust rohkemgi kui parlamendierakonnad.³⁴ Niisiis on vabadussõjalaste side fašistliku või natsionaalsotsialistliku ideoloogiaga – niipalju kui neid ideoloogiaid on võimalik defineerida ja arvestades ka omaaegset üldtausta – vägagi vaieldav.

Vabadussõjalaste poliitiline taktika

Osaliselt mõisted „ideoloogia” ja „taktika” kattuvad. Siinkohal tuleks vaadelda vabadussõjalaste vägivaldsust, nende organisatsiooni militariseeritust, samuti seda, missugused analoogiad olid Hitleri Saksamaal olukorraga Eestis.

Vabadussõjalaste süüdistamine vägivaldas pärines ikka eestiaegsetelt sotsialistidelt ja 1930. aastate Nõukogude Liidu ajakirjandusest ning kandus loomulikult üle Eesti NSV ajalookirjandusse. Rahva Sõnas kirjutati: „See on kaikameestel juba otsustatud küsimus, et võimu oma kätte haarates otsekohe pannakse toime üldine veresaun kogu maal.” Rõuk ja Sirk tundvat väga hästi teise ilma saatmise tehnikat, mahatapmisele kuuluvate hitlerismivaeulike isikute nimekiri olevat juba koostatud. „Õudne on õhtuti astuda liidu ruumidesse. Sääb käib sellist rahvast, kelle näoilme rõõvib sul kogu ööks une-rahu [– – –].”³⁵

Võitluse programmilises artiklis aga väideti: „Kõiki oma sihte püüab vabadussõjalaste

keskliit saavutada täiesti lojaalselt, maksvate seaduste najal. Igasugune väevõim on võõras ja vastuvõtmatu talle.”³⁶ Sirk kinnitas oma Segodnja-intervjuus: „Moraalne või füüsiline terror Eestis ei ole mõeldav. Ja meie oleme tema vastased. Meie ei või enesele lubada konsentratsioonilaagred, see oleks meie põhi-seaduse vastane.”³⁷

Teisalt – kus on liikumist, seal on ka löömingut. ESTP kongress oli juba 1930. aastal otsustanud asutada linnades ja alevites parteiühingute juurde sotsialistlikud võimlemisrühmad Austria *Schutzbund*’i eeskujul. Lisaks moodustati Eesti noorsotsialistide liidu noorvalvurite rühmad 16–20-aastastest, kelle vormiks oli tumehall pluus punase lipsuga. 1932. aasta 1. mai rongkäigus marssis sotsialistlike võimlemisrühmade ees täies vormis Riigikogu liige, võimlemisrühmade üldjuht Erich Joonas ning noorsotsialistlike valvurite ees Nigol Andresen.³⁸ Märkigem, et esimene neist tegutses Vabadussõja ajal Tallinnas põrandaaluse lehe toimetajana ning teine sai Varese valitsuse välisministriks ja oli juba siis või sai mõni aeg hiljem ka OGPU/NKVD agendiks.

Vabadussõjalaste korrapidajateüksused formeeriti aga reaktsioonina sotsialistide provokatsioonile Tapal vabadussõjalaste päeval juulis 1932.³⁹ Tallinna korrapidaja-üksus koosnes 100 mehest.⁴⁰ Vabadussõjalastest korrapidajaid oli seega proportsionaalselt suurusjärgu võrra vähem kui natside SA- või SS-mehi Saksamaal. Nimelt kasvas SA liikmeskond juba 1931. aasta lõpuks 260 tuhandeni.⁴¹ Nii võib paradoksaalselt leida, et sotsialistidel oli Saksa natsionaalsotsialistidega

³⁴ Vt. nt.: Sakslased suurmaamandamist kindlustamas. – Võitlus nr. 1, 11.01.1932; Meie ajaloo suurim häbiplakk.

Landesweerlastele makstakse siiski tasu. (rehepeksjate vembla all purunes rauddivisjon). – Võitlus nr. 2, 29.01.1932.

³⁵ Veresauna ettevalmistajad Eestis. – Rahva Sõna nr. 106, 29.07.1933.

³⁶ Võitluse Eesti parema tuleviku eest. – Võitlus nr. 1, 01.05.1931.

³⁷ Tsit. artiklist: Kirjasaatja Sirgi juures. – Vaba Maa nr. 285, 05.12.1933, lk. 37.

³⁸ J. Mikhelson. Vastu tuult, lk. 165–166.

³⁹ Kõige tuntuma löömingu algatajateks olid sotsialistid, kelle võimlemisrühmade üldjuht Erich Joonas saatis Tapale vabadussõjalaste ürituse segamiseks kaks veoautotäit võimlemisrühmlasi, osa neist relvastatud. Nood provotseerisid kokkupõrke ja aeti minema. Ka Joonas oli sündmuste arengust löödud. Politsei vahistas kaks sotsialisti, üldise löömingu hoidis ära Sirgu rahulik esinemine ja manitsused. (J. Mikhelson. Vastu tuult. 1985, lk. 235–238; R. Marandi. Must-valge lipu all. I, lk. 120.) See ei seganud aga sotsialiste korraldamast 27. juulil suurrünnakut vabadussõjalaste vastu Riigikogus, kus just neid süüdistati vägivaldas.

⁴⁰ A. Kasekamp. The Radical Right, lk. 87.

⁴¹ I. Kershaw. Hitler. Esimene köide 1889–1936. Kõrkus. 2007, lk. 341.

suuremgi side ühesuguse militariseerituse näol kui vabadussõjalastel, tõsi küll, natsidevastaste jälgedes.

Ehkki vägivalintsidente toimus veelgi ja vabadussõjalased harrastasid sotsialiste eesti poliitilise võitlusviisi kohaselt kotti toppida, võiks siinkohal küll tunnustada mõlema osapoole suhtelist vaoshoitust. Tulistamiseks ei läinud, ehkki paljudel olid tukid taskus või vindid kodus aidas, lakas või sahvris. Olukord polnud võrreldavgi tolleaja Saksamaa vägivallega, kus natside ja Saksa sotsialistide ning kommunistide kokkupõrked kujunesid väga ulatuslikuks. Näiteks ainuüksi 1932. aasta juuni teisel poolel pandi toime 17 poliitilist mõrva, ning juulis 1932 tapeti veel 86 inimest, peamiselt natsid ja kommunistid.⁴² Mõni neist mõrvadest pandi toime erakordse metsikusega.

Ehkki vabadussõjalased olid antimarkсистid ja tuletasid pidevalt meelde hädaohtu Nõukogude Liidust, polnud nad erinevalt Saksa natsionaalsotsialistidest välispoliitiliselt agressiivsed ega militaarselt organiseeritud. Vabadussõjalaste Keskliidu ja selle järeltulija, Vabadussõjalaste Liidu organisatsioon oli põhikirja kohaselt läbinisti demokraatlik. Nõukogu koostati *ex officio* põhimõttel, juhatused ja nende esimehed valiti kõigil tasemeil otse liikmeskonna poolt, mis oli tavaline üleriigilise ühingu ülesehitus. Ka hiljem ametisse seatud aktsioonijuhi ja nelja kohaliku juhi ametid ei loonud autoritaarset organisatsiooni, milles vabadussõjalasi süüdistati, sest kõik nad määrati ametisse mingi valitud juhatuse poolt.⁴³

Varasemad uurijad pole pööranud erilist tähelepanu Saksamaa sündmuste mõjule Eestis. Teatavasti said natsionaalsotsialistid Saksamaal võimule 1933. aasta alguses. Sellele eelnes natsionaalsotsialistliku töölispartei kiire ja muljetavaldav edulugu ning terav vastasseis kommunistide ja sotsialistidega – erakonnaga, kellega Eesti sotsialistidel olid traditsioonilised koostöösuhted ning kes ilmselt olid ka finantseerinud Eesti sotsialiste. 1930. aasta suvistel valimistel hääletas natio-

naalsotsialistide partei poolt kaheksa korda rohkem valijaid kui kaks aastat varem. Hitler rõhutas, et tahab võimule tulla põhiseaduslike vahenditega, ning vabadussõjalaste retoorika sarnanes tema omale. 1932. aasta kevade presidendi valimiskampaaniale eelnes SS-i ja SA keelustamine. Pisut rohkem kui aasta hiljem kehtestas Jaan Tõnisson Eestis kaitseisukorra ja keelustas samuti paramilitaarsed organisatsioonid. Kumbki aktsioon loodetud tulemust ei saavutanud. Juulis 1932 toimunud parlamendivalimistel suurendasid Saksa natsionaalsotsialistid oma häälteosa 37%-ni, enne valimisi legaliseeriti taas SS ja SA. 1932. aasta sügisel toimunud parlamendivalimistel said natsionaalsotsialistid 33% häältest. 30. jaanuaril 1933 sai Hitler riigikantsleriks, seejuures olid vastavad kokkulepped veel vahelehtluse all. Ian Kershaw väidab, et kui president von Hindenburg oleks andnud Schleicherile loa parlament laiali saata ning lükanud Riigipäeva valimised edasi kauemaks kui põhiseadusega ette nähtud 60 päevaks, oleks Hitleri kantsleriks saamist võinud vältida. Kuid demokraatia alistus võitluseta. Kuu ajaga olid Weimari vabariigi põhiseadusega kaitstud isikuvabadused minema pühitud. Kahe kuuga olid kõige aktiivsemad poliitilised vastased kas vangi pandud või maalt põgenenud. Riigipäev oli loovutanud võimu ja andnud kontrolli seadusandluse üle Hitleri kätte. Nelja kuuga saadeti laiali mõjuvõimsad ametiühingud. Vähem kui kuue kuuga olid kõik opositsiooniparteid sunnitud tegevuse lõpetama.⁴⁴

Pole kahtlust, et see, mis toimus Saksamaal 1933. aastal, oli koos vabadussõjalaste populaarsuse suurenemisega Eesti sotsialistidele õudusunenägu. Oleks imelik, kui nad, samastades sisuliselt või vähemalt poliitilises retoorikas vabadussõjalasi natsionaalsotsialistidega, poleks prognoosinud Eesti poliitilist arenguloogikat Saksamaa sarnaseks. Selle kohta on palju tõendeid. Ast olevat väitnud, õigustades sotsialistide osavõttu valitsusest:

„... ainult lollpea võib rääkida põhimõtetest

⁴² I. Kershaw. Hitler, lk. 356.

⁴³ Eesti Vabadussõjalaste Liidu põhikirja. Tallinn, 1933; R. Marandi. Must-valge lipu all. I, lk. 322–327.

⁴⁴ I. Kershaw. Hitler, lk. 374; 402–405; 414.

sel ajal, kui maja katus on tules.”⁴⁵ Riigikogu rahaasjanduse komisjoni koosolekul märtsis 1933 rääkis ta aga nii: „Nähtavasti on ekslik, kui demokraatia oma võimu igas olukorras püüab käsitada demokraatlikult. Seda näitab ka Saksa demokraatia kaotus hitlerismile [– – –]. Demokraatlikkude vabaduste kaitseks tuleb abinõud tarvitusele võtta ja selleks isegi ajutiselt kitsendada demokraatlikke vabadusi – see on minu seisukoht [– – –]. Valitsus peaks selleks maksva seaduse ümber töötama. Kui demokraatia ennast ise ei kaitse, siis kaevab ta sellega ise enesele haua.”⁴⁶

Nigol Andresen rääkis N. Liidu saatkonnas, et Saksa sündmused on olnud heaks õppetunniks, seetõttu on nad otsustanud osutada „veteranidele jõulisemat vastupanu [– – –]”.⁴⁷

Kuid sotsialistide propagandavõimalused vähenesid, nende kunagi 10 000-ni küündinud Rahva Sõna tiraaž kahanes juba 1933. aasta kevadel 3000-le, samal ajal kui Võitluse tiraaž tõusis sügisel 10 000-ni,⁴⁸ aasta lõpuks kindlasti veel palju suuremaks. Erich Joonas kurtis 1933. aasta aprillis Nõukogude Liidu saatkonnas, et „küla fašiseerub”, asunikud lähevad üle fašistideks, sotside seast minnakse üle mõnikord tervete organisatsioonidena. Tartu Ülikooli 3400 tudengist olevat juba 1300 „fašistideks värvatud”.⁴⁹ Sotsialistid olid teinud ridamisi poliitilisi vigu, ja esialgu ka selgelt alahinnanud vabadussõjalaste võimalusi. Nad olid olnud raevukalt krooni devalveerimise vastu ja seda kõigiti venitanud, mis halvendas Eesti majandusolukorda. Just nende eestvõttel manipuleeris Riigikogu põhiseaduse projekti hääletamise kvoorumiga.⁵⁰

Kõik need ebaõnnestumised tegid neid närviliseks. ESTP oli kokku pandud erineva-

test marksistlikest grupeeringutest, kellel olid sügavad omavahelised lahkkelid, ja tõenäoliselt võisid sotsialistide juhid Karl Ast ja August Rei loota nende fraktsioonide ühise identiteedi tugevnemisele just „fašismivastase” võitluse loosungi all.⁵¹ Aleksei Jansonil väitel tugevnes pärast Hitleri võimuletulekut sotsialistide seas tendents läheneda Nõukogude Liidule.⁵² Need arengud muutsid sotsialiste kindlasti vabadussõjalaste vastu veelgi vaenulikumaks ja teravdasid ka järsult sisepoliitilist olukorda Eestis.

Aga Saksamaa sündmused mõjutasid kindlasti ka vabadussõjalasi, kes võtsid Saksa natsionaalsotsialistidelt üle välise atribuutika elemente ning propagandatehnilisi võtteid, mis neid kriitikatulva alla seadis.

Kuid veel olulisemad olid eeskujud poliitilises käitumises. Hitler keeldus 1932. aasta suve valimiste järel asekancleri kohast ja NSDAP valitsuses osalemast, leppimata vähema kui kancleri kohaga. Kompromissitut poliitikat jätkas ta ka pärast sügisese valimisi, kuigi NSDAP oli hääli kaotanud.⁵³ Kui 30. jaanuaril 1933 sai Hitler, nõustumata taas pakutud kompromissidega, siiski riigikantsleriks, tekkis legend Hitleri võimulesaamisest tahte triumfi läbi. Ilmselgelt võtsid vabadussõjalased malli mitte ainult natsionaalsotsialistide propagandatehnikast, vaid – kas teadlikult või ebaseadlikult – ka nende poliitilisest kompromissitusest.

Kas Saksa natsionaalsotsialistid finantseerisid vabadussõjalasi?

Ilma kahtluseta oli vabadussõjalastel teatavaid poliitilisi kontakte Saksa poliitikute ja ka natsionaalsotsialistidega, juba seetõttu, et

⁴⁵ J. Kljavini (Nõukogude Liidu Tallinna saatkonna 1. sekretär) päevik 23.01.1933. AVPRF, 0154-26-37-2, l. 23.

⁴⁶ K. Ast Riigikogu rahaasjanduse komisjoni koosolekul 09.03.1933. ERA, f. 80, n. 5, s. 289, l. 71.

⁴⁷ A. Antipovi päevik 20.09.1933. AVPRF, 0154-26-37-5, l. 170.

⁴⁸ J. Kljavini päevik 03.04.1933. AVPRF, 0154-26-37-2, l. 88; J. Kljavini päevik 15.09.1933. AVPRF, 0154-26-37-5, l. 166.

⁴⁹ A. Antipovi päevik 04.12.1933. AVPRF, 0154-26-37-2, l. 80–81.

⁵⁰ A. Antipovi päevik 02.10.1933. AVPRF, 0154-26-37-5, l. 182.

⁵¹ J. Mihkelson. Vastu tuult, lk. 284–285; A. Antipovi päevik 30.12.1932. AVPRF, 0154-26-37-2, l. 3; A. Antipovi päevik 04.12.1933. AVPRF, 0154-26-37-2, l. 81–82.

⁵² J. Kljavini päevik 19.05.1933. AVPRF, 0154-26-37-2, l. 115.

⁵³ I. Kershaw. Hitler, lk. 360–361; 376–377.

viimased olid alates 1933. aastast Saksamaal võimul. 1934. aasta veebruari lõpul pakkus Jüri Sammul ka Nõukogude Liidu saadikule Aleksei Ustinovile kohtumist vabadussõjalaste liidritega.⁵⁴ Teistmoodi see olla ei saanudki, sest vabadussõjalased valmistusid võimule tulemiseks ja olidki kohustatud end tutvustama. Saksamaa oli aga pealegi Eesti teine peamine ekspordiriik.

Hoopis teine asi on aga nende kontaktide iseloom. Käesoleva teema seisukohalt on kõige olulisem küsimus see, kas vabadussõjalasi toetati mingil sellisel moel, mis oleks teinud neid tänuvõlglasteks või šantažeeritavateks, s. t. kas nad kohandasid või oleksid pidanud oma poliitikat Saksamaa huvidele kohandama?

Süüdistus vabadussõjalaste finantseerimisest Saksa natside poolt pärines ikka Eesti kommunistidelt ja sotsialistidelt. Rahva Sõna artiklis „Baltlased ihuvad juba pussi” väideti, et Hitler plaanib Balti riike vallutada, aga selleks peavad siin omad Hitlerid võimule pääsema: „Ega siis päris põhjuseta valitse juba mõnda aega kõige südamlikum koostöö ja vastastikune arusaamine ühelt poolt saksa hitlerlaste ja balti parunite ja teiselt poolt meie mitme-palgeliste kaikameeste, Toompea „puhastajate” ja „riigipäästjate” vahel. Ei ole kellelegi saladuseks, et meie kaikameestel on kasutada üsna suured summad kihutustöö tegemiseks ja oma meelele joomingute korraldamiseks. Pole ka saladuseks, missuguse parunite panga ja missuguste ärimeeste poolt seda liikumist rahaliselt toetatakse. Üsna tõenäoline, et rahast tuleb koguni Saksa hitlerlaste staabist.”⁵⁵

Nikolai Karotamm kirjutas, et vabadussõjalased on „saksa fachismi agentuuriks”, saavad neilt toetust ja endised Balti parunid kolivad juba Eestisse tagasi, lootes oma majanduslikke ja poliitilisi positsioone tagasi saada.⁵⁶

Süüdistused jätkusid terve 1933. aasta kevade, suve ja sügise, paljunesid teistesse ajalehtedesse ning kulmineerusid novembri-detsembris. Veel lisandus süüdistus, nagu oleks vabadussõjalastele Saksamaalt kingitud rotatsioonimasin.⁵⁷ Viimase esmaesitajaks oli Päevaleht, tõsi küll, ainult kahtlusena.⁵⁸

Rahva Sõna 15. novembri 1933 esilehel ilmunud ja erinevalt varasematest tähelepanuväärselt detailirikkas ning seetõttu justkui tõsiseltvõetavas artiklis, mida ka hiljem palju tsiteeriti, väideti, et vabadussõjalasi finantseeritakse hitlerlaste poolt Balti parunite kaudu. Nimelt hakanud baltisakslane, Eesti natsionaalsotsialistide juht Victor von zur Mühlen Saksamaalt saadud juhtnööride kohaselt looma sidemeid „natsi-fašistliku ideoloogia” omaks võtnud vabadussõjalaste juhtidega, asudes looma võrku lihtsameelsete „larkade-sirkude” ümber. Ta mõistis, et vabadussõjalaste kõige nõrgem koht on rahapuudus. 1933. aasta alguseks oli Võitluse kassa täitsa tühi. Kuid aasta esimesel poolel hakkas vabadussõjalaste kassasse salapärasest allikast raha voolama. „Meil olevatel andmetel võime anda vastuse: neid allikaid oli kolm.” Esiteks see osa Eesti kodanlusest, kes parempoolse diktatuuri puhul lootis rahvast paremini pügada. Aga need summad polnud kuigi suured, ja „vabsid oleks kõngenud nälga”, kui toetust poleks tulnud mujalt. Pärast seda, kui vabadussõjalaste juhid olid von zur Mühleni, Thurmanni ja teistega kokku leppinud, andsid viimased parooli saksa rahakatele kihtidele minna appi vabadussõjalastele. „Ja raha hakkaski sealt tulema.” Rotermaann, Luther ja Siegel ja teised annetasid vabadussõjalastele „sadantettesse tuhandettesse” ulatuvaid summasid. „Aga Eesti rahva hullutamiseks ja petmiseks arendatav kihutustöö nõudis vabadussõjalastelt palju suuremaid summe, kui need kaks allikat suutsid anda.” „Hitleriga

⁵⁴ A. Ustinov (N. Liidu saadik Eestis) B. Stomonjakovile 07.03.1934. AVPRF, 0154-27-38-3, l. 23.

⁵⁵ Baltlased ihuvad juba pussi. – Rahva Sõna nr. 59, 15.03.1933.

⁵⁶ N. Karotamm. Rahvahääletus ja Eestimaa fashiseerimine, lk. 5.

⁵⁷ Vt. näiteks Vabadussõjalaste salaühendus parunitega. – Rahva Sõna nr. 134, 04.11.1933; „Vabadussõjalaste” rahaallikad selgumas. – Rahva Sõna nr. 136, 15.11.1933; K. Ast Riigikogus 05.12.1933. – Riigikogu V koosseisu täielikud protokollid. Tallinn, 1934, lk. 1079–1086; 1102–1105.

⁵⁸ Eja. Avaldatagu seisukohad. – Päevaleht nr. 320, 23.11.1933.

heal jalal seisval von zur Mühlenil” polnud vaja eriti vaeva näha summade hankimisega Saksa propagandaministeeriumist. Küsimuse otsustamine jäeti oma spetsiaalagendi hoooleks, kelleks oli „Goltzi plekkdiviisi” endine ohvitser, nüüd Siemens-Schukerti esindajaks maskeerunud Malzan (artiklis on kasutatud sellist nimekuju – J. V.) [– – –]. „Sidepidajaks von zur Mühleni hitlerlaste ja meie kaitseväe ohvitseride vahel, hitlerlaste silmaks meie kaitseväes on ratsarügemendi kolonel Weiss.”⁵⁹ Sirk kinnitas aga intervjuus Segodnjale, et ta ei tunne von zur Mühlenit ega Maltzahnit: „Jutud ühendusest meie ja sakslaste vahel on vale.” Sama kinnitasid Segodnjale ka von zur Mühleni kaaslased.⁶⁰

Kogu see Rahva Sõna konstruksioon tundub tõepoolest üsna uskumatuna. Lisaks tuvastas Marandi, et mainitud Weiss on olematu, Eestis tõepoolest viibinud Maltzahn aga pigem tehniliste huvidega, mitte natside sõiduvees olev isik – seega oli Marandi arvates ilmselt tegemist tõendamatu süüdistusega.⁶¹

Kuid tõsiasi, mida Marandi, Sirk, von zur Mühlen, Maltzahn ega hoopiski mitte olematu Weiss ei teadnud, oli see, et Rahva Sõna 15. novembri artikkel oli kirjutatud materjalide põhjal, mille oli Rahva Sõna toimetaja Erich Joonasele andnud Nõukogude saatkonna 1. sekretär J. Kljavin.⁶²

Niisiis ei olnud sotsialistidel endal min-geid tõendeid selle konstruksiooni kinnituseks. Nad ei tõestanud ka oma varasemaid väiteid. Nimelt olid nad rääkinud vabadussõjalaste finantside natsi-päritolust ka Nõukogude Liidu saatkonnas, kuid kui umbusklikud

sovetid, keda küsimus ka sisuliselt huvitas, täpsemalt uurisid, väitsid nii Erich Joonas, Nigol Andresen kui Maksim Unt vaid seda, et Saksa natsid finantseerivad vabadussõjalasi Scheeli panga kaudu, August Rei märkis aga, et natside ja vabadussõjalaste vahel on sidemed Scheeli panga ja majandusorganisatsioonide kaudu.⁶³ Tähelepanuväärne on ka see, et tolles sovetide materjalidel põhinenud artiklis Scheeli panka enam ei mainitud. Vaevalt sovetid ise vabadussõjalaste natsi-sidemeid uskusid. Mis ei seganud neil aga muidugi Pravdas ja Izvestijas kärarikkalt kuulutamast, kuidas Saksa natsid Eesti fašiste finantseerivad. Tõendamata jäi ka süüdistus, nagu oleksid vabadussõjalased saanud Saksa-maalt tasuta või väga soodsa hinnaga rotatsioonimasina.⁶⁴

Kuid asjaolu, et omaaegsetel süüdistajatel tõendeid ei olnud, ei tähenda veel seda, et vabadussõjalasi tõepoolest Saksamaalt ei finantseeritud. Küll aga võime tõendamatuks lugeda ka nende ajaloolaste väited, kes on tuginenud ainult Eesti sotsialistidele.

Olaf Kuuli lähtub aga oma väites, et Soome „fašistide vahendusel” said vabadussõjalased „Saksamaalt moodsa rotatsioonimasina, ilma, et selle eest midagi oleks makstud”⁶⁵, Eesti Poliitilise Politsei dokumentidest. Kuid mõlemas tema poolt viidatud dokumendis esitatakse siiski vaid kuuldusi, pealegi pole neis öeldud, et rotatsioonimasin oleks saadud tasuta, vaid teises viidatud dokumendis on mainitud, et rotatsioonimasina hind on kavas tasuda siis, kui masin hakkab raha sisse tooma.⁶⁶

⁵⁹ „Vabadussõjalaste” rahaalikad selgumas. – Rahva Sõna nr. 136, 15.11.1933.

⁶⁰ Viidatud artiklist. A. Sirgu jutuaajamine „Segodnjale”. – Päevaleht nr. 332, 05.12.1933; „Führeri” asetäitjad jutustavad oma lootustest. – Päevaleht nr. 334, 08.12.1933.

⁶¹ R. Marandi. Must-valge lipu all I, lk. 482–483, 500.

⁶² G. Bežanov (Välisasjade Rahvakomissariaadi 1. Balti osakonna referent) J. Kljavinile 05.01.1934. AVPRF, 0154-27-39-13, l. 1; J. Kljavin G. Bežanovile 09.01.1934. Samas, l. 5.

⁶³ A. Antipovi päevik 09.08.1933. AVPRF, 0154-26-37-5, l. 155; 20.09.1933, samas, l. 171; 26.10.1933, samas, l. 221; J. Kljavini päevikust 03.10.1933, samas, l. 177.

⁶⁴ Rotatsioonimasina soetamise küsimust on väga põhjalikult uurinud R. Marandi. (Must-valge lipu all I, lk. 331–333; 338–339), ning jõudnud järeldusele, et see ei ole tõendatud, ehkki tehingu üksikasjad on osalt küll ebaselgeks jäänud.

⁶⁵ O. Kuuli. Vapsidest isamaaliiduni, lk. 84.

⁶⁶ Dokumendi autor ja adressaat teadmata, dateerimata. ERA, f. 1, n. 7, s. 72, l. 1; Poliitilise Politsei komissar Poliitilise Politsei inspektorile 15.01.1934. ERA, f. 1, n. 7, s. 72, l. 50.

Magnus Ilmjärv väidab, et 1933. aasta suvel „arutleti *Aussenpolitisches Amt*’is (Alfred Rosenbergi juhitud NSDAP Välispoliitika Amet – J. V.), kas mitte sõlmida vabadussõjalaste toetamiseks NSDAP ja vabadussõjalaste vahel konfidentsiaalne majandusleping ja kas ei peaks toetama vabadussõjalaste ajakirjandust 5000–10 000 Eesti krooni suuruse summaga.“ Seda summat olevat Ilmjärve väitel taotlenud vabadussõjalaste juhid ise. Ilmjärv tugineb Venemaa Ajaloolis-Dokumentaalse Kollektsoonide Säilitamise Keskuses (TsHIDK, 519-3-34, l. 16–17) hoitavale dateerimata dokumendile, mida nimetab *Aussenpolitisches Amt* memorandumiks.⁶⁷ Kuid kinnituseks toodud dokumendis ei ole mainitud, et seda summat oleksid küsinud vabadussõjalaste juhid. Sama dokument leidub ka Saksa Bundesarchivis, ning sellest selgub, et tegemist ei ole *Aussenpolitisches Amt*’i memorandumiga, vaid NSDAP Tallinna tugipunkti (*Stützpunkt*) juhi Helmut Schilleri ülevaatega Eesti sisepoliitilisest olukorrast 27. juunist 1933.⁶⁸ Schilleri järgmine ettekanne tõestab aga, et finantseerimist polnud toimunud. „Tuleb kahetsusega tõdeda, et seoses Saksa riigi poliitilise aktiivsuse puudumisega ning olude mõjul tugevneva Eesti aktiivsusega on oodata olukorra ebasoodsat arengut. Vabadussõjalaste õigeaegne mõjutamine oleks positiivses mõttes takistanud teisel kontaktide otsimise võimalust.“⁶⁹

Teiseks väidab Ilmjärv: „Vabadussõjalaste üks juhte Hjalmar Mäe püüdis hiljem paguluses ümber lükata väiteid, et Saksamaa oli vabadussõjalasi rahastanud [– – –] Mäega seotud vabadussõjalane Karl Arnold Jalakas aga tunnistas NKVD-le, et Sirk ja Gottfried Dunkel said Saksamaalt

raha, et Saksamaa subsideeris liikumist läbi eestisakslaste firmade ja Saksa firmade esinduste Eestis. Jalakas nimetas Saksa firmadest *IG.Farbenindustrie AG*-d, eestisakslaste ja eestlaste firmadest aga Rotermanni, Lutherit, Puhki, Käsmu Laevaühisust ja A/Ü Savi.”⁷⁰ Koguteoses „Sõja ja rahu vahel” kinnitab Ilmjärv aga otsesõnu, et vabadussõjalased said Saksamaalt raha – vabadussõjalaste ideed leidsid tähelepanu Rosenbergi juhitud NSDAP välispoliitikaametis, „kellel oli oma osa liikumise rahalisel toetamisel. Vabadussõjalasi toetati just Eesti sakslaste firmade ja Saksa firmade esinduste kaudu Eestis.”⁷¹ Mõlema väite kinnituseks esitab ta Läti Ajalooarhiivi filiaalis säilitatava Karl Arnold Jalaka ülekuulamisprotokolli.⁷²

Selle tunnistuse väärtus ajalooallikana on aga ainult selles, et ta näitab NKVD uurimismeetodeid. Tunnistus on antud 1942. aasta kevadel ja seal „tunnistab” Jalakas enda ja Hjalmar Mäe Saksa spiooniks, samuti on protokollis kirjas, et Saksamaa oli lausa peamine vabadussõjalaste subsideerija. Ükski nimetatud ettevõtetest peale *IG Farbenindustrie* ei ole usutavad natside raha vahendajad, Scheeli ei mainita üldse jne.

Samuti teatab Ilmjärv, et „kinnitust leiab fakt, et *Aussenpolitisches Amt* aitas vabadussõjalastel muretseda soodsa hinnaga rotatsioonimasina”,⁷³ ent seda väidet pole ta allikatega tõendanud. Ka tema ülejäänud konstruktsioon vabadussõjalaste ja baltlastest natsionaalsotsialistide plaanidest tugineb peamiselt kuulujuttudele ning on täiesti ebaseenev. *Bundesarchiv*’i materjalidest selgub, et natsipartei esindajaks Eestis ei olnud mitte Victor von zur Mühlen, kelle Balti natsionaalsotsialistlik liikumine Eestis suure aplombiga 1933. aasta lõpul suleti, vaid

⁶⁷ M. Ilmjärv. Hääletu alistumine, lk. 131.

⁶⁸ NSDAP Tallinna tugipunkti juht H. Schiller NSDAP Välissakslaste osakonnale Hamburgis 27.06.1933. Bundesarchiv, NS 43/21, l. 180.

⁶⁹ NSDAP Tallinna tugipunkti juht H. Schiller NSDAP Välissakslaste osakonnale Hamburgis 10.07.1933. Bundesarchiv, NS 43/21, l. 185.

⁷⁰ M. Ilmjärv. Hääletu alistumine, lk. 132.

⁷¹ Sõja ja rahu vahel I. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn, 2003, lk. 55.

⁷² Karl Arnold Jalaka ülekuulamise protokoll 15.04.1942. LVA(F), 1986-143908/2, l. 217–218.

⁷³ M. Ilmjärv. Hääletu alistumine, lk. 131.

NSDAP Stützpunkt'i juht Helmut Schiller. Bundesarchiv'i dokumendid heidavad valgust ka rotatsioonimasina tehingule. Ehkki kogu tehingus on veel jätkuvalt ebaselgust, näib teadaolevate dokumentide valguses, et vabadussõjalased said masina endale lubada seetõttu, et ostsid järeelmaksuga ning see oli odav sellepärast, et oli 20 aastat vana.⁷⁴ Natside abi tehingu juures ei leia teadaolevate dokumentide valguses tõestust.

Kokkuvõtteks

„Ajastu nägu” või poliitiline foon, millest ajalookirjutajate tõlgendus sõltub, on kogu 1934. aasta 12. märtsi järgsel ajal olnud vabadussõjalastele negatiivne. Seetõttu pole imestada, et vastava värvinguga (eba)teave on end justkui ise loonud ja paljundanud.

Saksa natside ja Eesti vabadussõjalaste kõige tugevamaks ühisjooneks oli antimarksimism. Vabadussõjalaste ideoloogiat võiks seega fašistlikuks pidada ainult juhul, kui fašismi defineerida nii, nagu omaaegsed Eesti kommunistid, omaaegne Nõukogude ajakirjandus ja Eesti NSV ajalookirjandus või osalt tänase Venemaa propaganda – lihtsalt nõukogudevaenulikkusena.

Saksamaa sündmused mõjutasid aga ikkagi Eesti sisepoliitilist kliimat, ja ülimalt negatiivselt. Vabadussõjalased võisid Saksa natsionaalsotsialistidelt eeskujuna üle võtta poliitilise kompromissituse ning kindlasti võtsid üle välise atribuutika elemente ja propagandatehnilisi võtteid.

Eesti sotsialistid samastasid aga Eesti vabadussõjalased Saksa natsidega sisuliselt. Sellest tulenev poliitiline loogika kirjutas neile ette, et see, mis toimus Saksamaal aasta-poolteist varem, kordub Eestis – kui nad ei võitle kõigi, ka ebamoraalsete vahenditega vabadussõjalaste vastu. Lisaks olid nad frustreritud asjaolust, et valijate toetus kriisiajal neile vähenes; nende teooria oli kuu-

lutanud, et suur majanduskriis, väljendades kapitalismi üldkriisi, toob marksistliku idee võidule, kuid selle asemel sai rahva toetuse justkui eikusagilt tekkinud liikumine. Nende poliitika ja koostöö sovetitega teravdas Eesti sisepoliitilist olukorda.

Kas ja kuidas oleks vabadussõjalased omal ajal saanud süüdistused ümber lükata? Vaevalt kuidagi teistmoodi, kui nad püüdsid. Selgust oleks võinud tuua auhaavamise protsess, mida Karl Ast ja Artur Sirk pidid alustama, ning ka Sirgu süüdistused ajalehtede vastu laimamises. Need kohtuprotsessid jäid aga toimumata. Vabadussõjalastest mitteolevatel põhjustel.

Uurimus on teostatud Eesti Teadusfondi grandi nr. 6079, Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtteema nr. 0132703s05 ja Rahvusrhiivi uurimisprojekti „Eesti Vabariigi sisepoliitika 1930. aastatel” raames.

Jaak Valge

(1955)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajalooteaduskonna (1987), doktoritöö kaitsnud 2003. aastal. 1984–1995 töötas Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi laborandina, vanemlaborandina, nooremteaduri ja teadurina, 1996–1999 oli Riigiarhiivis osakonnajuhataja, teadusnõunik ja asedirektor; aastatel 2000–2001 siseministeeriumi välismaalaste osakonna juhataja kt. ja osakonnajuhataja; 2001–2005 Viljandi maaarhivaar, aastast 1993 Tartu Ülikooli lähiajaloo õppetooli lektor, aastast 2003 dotsent. Eesti Demograafia Instituudi juhtivteadur. Peamised uurimissuunad: Eesti ja Euroopa majandusajalugu 20. sajandil, globaalprobleemide ajalugu, Eesti ja Euroopa poliitilised režiimid kahe maailmasõja vahel.

⁷⁴ Rotatsioonimasina soetamise ostu-müügilepingud ja kirjavahetus 16.11.1933–08.01.1934. Bundesarchiv, NS 43/21, I. 193–226.